

V. URBUTIS

DAR APIE 1728 M. KLAIPĖDIŠKIŲ ŽODYNĄ

0. Ankstesniame straipsnyje (Baltistica XXIV(1) 80—93) jau buvo apžvelgti bemaž visi tie specifiniai bruožai, kuriais gali reikštis rankraštinio 1728 m. klaipėdiškių žodyno (KlpŽ) originalumas, jo skirtumas nuo savo prototipo (XVII a. trečiojo ketvirčio neišlikusio žodyno *Q). Dabar dar reikia iškelti keletą bendresnio pobūdžio ypatybių, svarbių KlpŽ originaliojo sluoksnio charakteristikai. Pirmiausia čia paliečiamas vienas kitas grafikos ir rašybos būdingesnis dalykėlis, pasvarstomos tarmės fonetikos galimos apraiškos, po to mėginama nusakyti apskritai raštingumo bei kalbos mokėjimo laipsnį. Toliau originalusis sluoksnis apžvelgiamas kilmės aspektu: parodoma, kad stengtasi pasinaudoti įvairiais šaltiniais — tiek raštais, tiek ir gyvąja kalba.

1.1.1. KlpŽ savo lietuviškojo teksto humanistiniu raštu, vartojamu šalia paralelinio vokiškojo teksto neogotikinio rašto, iš esmės nesiskiria nuo kitų Prūsų krašto senųjų lietuviškų rankraščių. Grafikos srityje vienu kitu mažmožiu nuo prototipo vis dėlto nutolstama. Vietoj paprasto *y* neretai (bet vargu ar dažniausiai) vartojamas *ÿ* (*ij*), pvz.: *Byla* Q35 (Lex7), Q425 (Lex 72a) / *Bÿla* KlpŽ 15, 194; *Praſtay* Q 450 (Lex 75a) / *Praſtayÿ* KlpŽ 204; *Szepetys* Q 248 (Lex 46a) / *Szepetÿs* KlpŽ 117 (bet: *Pawarryti* Q 550, KlpŽ 247; *Sykis* Q 266 (Lex 49a), KlpŽ 124; *Sunkiey* Q 473 (Lex 78), KlpŽ 213); nenuosekliai ir originaliajame tekste: *Anÿte* KlpŽ 213, *Spardÿti* 213, *Sufiwÿnoti* 296 (šalia *Blogay* 204, *Pelnyti* 247, *Smiltyne* 196). Vietoj *û* dažniausiai suprastintai rašoma *u*: *Melmû* Q 369 (melmû Lex 65) / *Melmu* KlpŽ 172; *Pûta* Q 634 (*Pûta* Lex 108) / *Putu* KlpŽ 287; *Supûti* Q 460 (*Supûti* Lex 76a) / *Suputi* KlpŽ 208; tačiau kartais *û* perimamas: *Gargalûti* Lex 44a (*Gargulûti* Q 237), KlpŽ 111; *Szlûtgirne* Lex 36a, *Szlût = girne* Q 187, *Szlûtgirne* KlpŽ 89; *Szÿ* Lex 51, *Szÿ* Q 279, KlpŽ 130. Rašmuo *é*, *Q veikiausiai beveik nevartotas (kaip ir Q, kur *Kwëſti Kwëſlys* 141 ir kiti panašūs parašymai — retenybė), dažnokai atsiranda vietoj prototipo *e* (ypač žyminčio garsą „é“, bet kartais ir „e“): *Aketi* Q 137 (*aketi* Lex 26a) / *Akëti* KlpŽ 66; *Katpedes* Q 292 / *Katpèdès* KlpŽ 136; *Skruzdele* Q 376, Lex 66a / *Skruzdèle* KlpŽ 175; *Lydeka* Q 248, Lex 46a / *Lydèkka* KlpŽ 117; *Szakkele* Q 662 / *Szakkèle* KlpŽ 299; *Skelleti* Q 414 (*skelleti* Lex 71) / *Skèllèti* KlpŽ 190. Gal kiek padažnėja nosinės balsės (raidės su įžam-

biai perbraukta apatine dalimi), nors iki nuoseklaus jų vartojimo dar toli: *Apfkuſti*, *Pakliſti* Q 551, KlpŽ 247 (*Apfkuſti*, *Pakliſti* Lex 93), bet *Szweſti* Q 183 / *Szweſti* KlpŽ 87 (ir Lex 36); *daras* Q 630 / *daras* KlpŽ 285, *Spaſtas* Q 180 / *Spaſtas* KlpŽ 86, *Zaſis* Q 204, Lex 39 / *Žaſis* KlpŽ 97, net *Skripka* (n.sg.) Q 183 / *Skripka* KlpŽ 87, *Weſti* Q 325, Lex 58a / *Weſti* KlpŽ 151, bet *Ygrefzti* Lex 27, Q 141, KlpŽ 68, *Priſuſti* Q 262, KlpŽ 123 (klaid.: *Priſuti*). Baigiant apžvelgti balsines raides su ypatingesniais diakritikais, dar galima nurodyti sporadiškai rašomą gravį (kartais – vertikalu ar net dešininį brūkšnelį), kurio, beje, vienur kitur gal jau būta ir prototipe: *Opfzrus*, *Skaure* Q 185 / *Opfzrùs*, *Skiaurè* KlpŽ 88; *Pakalnùj* Q 79, KlpŽ 36 (*Pakalni* Lex 15), bet *Atgalòs* Q 652 / *Atgalos* KlpŽ 294 (*atgalos* Lex 111a). Visai nebūtų ką kalbėti apie diakritines priebalses, jei ne ryškus ž pagausėjimas – ja jau bemaž ištiesai žymimas „ž“, z dažniausiai paliekant tik garsui „z“: *Gegguže* Q 236, KlpŽ 111 (/geguze Lex 44a), *užkloti* Q 647, KlpŽ 292; *Daznas* Q 337 (*daſnas* Lex 60a) / *Dažnas* KlpŽ 156, *Zaizda* Q 631, Lex 107a / *Žaizda* KlpŽ 285, *Zeme* Q 315, Lex 57 / *Žeme* KlpŽ 147; vis dėlto ne taip jau retai šalia dar rašoma *Zodis* Lex 107a, Q 631, KlpŽ 285, *Nuzuddyti* KlpŽ 253, jau nekalbant apie įprastines *Geidzu* KlpŽ 286 tipo formas (su *dz* „dž“).

1.1.2. Iš paprastųjų raidžių ypatingesnio vartojimo atvejų bene labiausiai krinta į akį ne vienoje vietoje pasitaikantis, bet, rodos, visai svetimas kitiems žodynamams (tad tikriausiai ir *Q) priebalsio „k“ žymėjimas raide *c*: *Ifzlekti* Q 55 (*Iſblegti* Lex 10) / *Ifzlekti* KlpŽ 24, *Medſkribele* Q 277 / *Medſcribèle* KlpŽ 129, *Pakoje* Q 201 / *Pakoje* KlpŽ 96, *Pykti* Q 99 (*pikti* Lex 19) / *Pjcti* KlpŽ 46, *Skaurada* Q 100 / *Scauradą* KlpŽ 47, *Užplukti* Q 72 (*užplukti* Lex 13a) / *Uzplucti* KlpŽ 32; *Prakuſti Iis pracunta* KlpŽ 294 (kitur, žinoma, *c* paprastai žymi „c“, kartais dar „č“: *Locnas* Q 323, KlpŽ 150, *Licina* Lex 57, Q 317, KlpŽ 148). Jau ir *Q pasireiškęs *j* ir *g* painiojimas dar bent kiek suintensyvėja – *g* neretai žymi „j“, ir čia prie *Ifzbadeges* Q 280, KlpŽ 131, *Szlagos* Q 452, KlpŽ 205 (/Slajos Lex 75a) ... dar prisideda *Atnaujinti* Q 163 (*atnaujinti* Lex 32) / *Atnauginti* KlpŽ 79, *Gajus* Q 249 (*gajus* Lex 47) / *Gagus* KlpŽ 117, *Spiauju* Q 494 / *Spiaugu* KlpŽ 221 ..., o *j* yra vietoj „g“, ir čia šalia *Sufibejimas* Q 47, KlpŽ 20 (/susibegimas Lex 9) ... dar atsiranda *Ybegimas* Q 145 (*ybegimas* Lex 28) / *Ybejimas* KlpŽ 70, *Pribega* Q 648, Lex 110a / *Pribeja* KlpŽ 292, *Ūdega* Q 469, *Udega* Lex 77a / *Udeja* KlpŽ 211 ... (nors kartais ir atvirkščiai keičiama: *Mejinti*, *Mejintas* Q 88 / *Meginti*, *Megintas* KlpŽ 41, *Szwaijegimas* Q 220 / *Szwagegimas* KlpŽ 104). Ryškesnių pastangų vienodinti tų pačių garsų žymėjimą kaip ir nematyti, nebent plg. *Spiega* Q 312 / *Szpiega* KlpŽ 145, *Spitole* Q 486 / *Szpitole* KlpŽ 217, *Stalmiftras* Q 500 / *Sztalmiftras* KlpŽ 224 (bet kažkodėl kartojamas visai atsitiktinis parašymas *Slakas*, *Slakotas* Q 533, KlpŽ 239 šalia *Szlakas* Q 531, KlpŽ 238; nestandartiškai parašytą „š“ turi ir *Kulſchnis* KlpŽ 141). Apskritai, galima konstatuoti, kad ypatingesnis, indivi-

dualesnis atskirų žodžių rašymas paprastai yra likęs; pvz., šalia *Zujoti* Q 261, KlpŽ 122 rašoma *Gufikas* Q 302, KlpŽ 141 (*gusikas* Lex 55), *Sauniti* Q 259, KlpŽ 121, *Snokas* Q 501, KlpŽ 224, šalia *Spieczus* Lex 17a, Q 92, KlpŽ 42 yra *Batβka* Lex 87a, *Batfzka* Q 522, KlpŽ 234. Dalis pasitaikančių nukrypimų nuo prototipo parašymų gali būti visai atsitiktinio pobūdžio ir tuo atžvilgiu mažai tesiskirti nuo jau anksčiau apžvelgtų aiškių perrašymo klaidų. Kokių nors principinių rašybos pertvarkymų nematyti. Ir toliau nenuosekliai taikomas tai fonetinis, tai morfologinis rašybos principas, pvz.: *Atdenkti* ir *Yzwelgti* Q 35, KlpŽ 15, *Iffikifzti* ir *Ifzsfrog-ti* Q 255, KlpŽ 120; *Atfegti* Q 46 (*atsegti* Lex 9) / *Atfekti* KlpŽ 20, *Ifzstumti* Q 255 / *Isftumti* KlpŽ 120, bet ir *Apwokti* Q 85 / *Apwogti* KlpŽ 39 (*apwogti* Lex 16). Bendrąjį vaizdą susidaryti čia, beje, gerokai pasunkina gal dar ryškiau nei prototipe pasireiškiantis skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių painiojimas, pvz.: *Patrutinti* KlpŽ 35 (šalia *Padrutinti* Q 75, KlpŽ 34), *Pardirbti* Lex 91a, Q 543 / *Partirbti* KlpŽ 243, *Putweizda* Lex 74, Q 439 / *Pudweizda* KlpŽ 200, *Szaria* KlpŽ 141 (/ *Zar-rija* Lex 55), *Szigis* KlpŽ 218, *Sziureti* KlpŽ 200.

1.2.1. Rašybos ypatybių aprašas ne vienu atveju neišvengiamai turi pereiti į atsakančių fonetinių ypatybių aprašą. Ypač svarbu išsiaiškinti KlpŽ lietuviškojo teksto fonetikos santykį su tarme. Kadangi paprastai stengtasi nenutolti nuo prototipe buvusio žodžių parašymo ir gal apskritai laikytis Prūsiose įsigalėjusios lietuvių kalbos rašytinės formos, KlpŽ rankraštyje nebuvo kaip bent kiek ryškiau bei reguliariau pasireikšti paties autoriaus (tiksliau – papildytojo bei redaktoriaus) pažinto gyvosios lietuvių kalbos varianto fonetinėms ypatybėms. Su vadina-muoju žemaitiškuoju garsų dėsnio susijusių beafrikačių formų pasitaiko vos viena kita, pvz.: (*Von*)*unten* – *Nug appatè*. [„nuo(g) apačiai“] KlpŽ 267 (įterptinis straipsnis), *von unten*; *po appate* KlpŽ 263 (prierašas s.v. *Unten*). Netiesiogiai su šiuo dalyku dar siejasi truputis veiksmožodžio žemaitiškų formų – iš prototipo perimta „užkliudiau“: *Uzkludziau vel uzkludau* Q 26, *uzkludziau, vel užkludau* KlpŽ 12, papildomai prirašyta *Pazeidu* KlpŽ 248; *nuediau* KlpŽ 2 kartu su pora kitų tos rūšies formų pirmųjų rankraščio puslapių intarpuose jau nebeprisiklauso pagrindinės rankos tekstui. Prieveiksmis „didei“, nors randamas ne tik nurašytame, bet ir originaliajame (pridėtiniame) tekste (plg. naują straipsnį *Mächtig seÿn, Diddei galeti*. KlpŽ 155), dėl kalbos žemaitiškumo mažai ką sako, nes jis plačiai vartojamas tiek žodynuose (pradedant Lex, plg. *diddey* 31, 50a, *diddei* 47), tiek kituose Prūsų raštuose (neišskiriant nė Donelaičio).

1.2.2. Kitu lygiai tiek pat svarbiu teksto žemaitiškumo fonetiniu rodikliu įprasta laikyti bendrinės kalbos *uo* ir *ie* ypatingą atliepimą. Tai, kad prototipo *û* dažniausiai, kaip sakyta, perteikiamas nediakritiniu *u*, tėra grynai grafikos, ne tarimo dalykas. Originaliajame tekste dėl prototipo ir kitų raštų įtakos tam reikalui irgi dažnai vartojama *u* (*Menu* KlpŽ 133, 156, 174, 216) ar *û* (*Piemû* KlpŽ 127). Tačiau

fonetikos reikalui iškalbingesni yra ne tokie jau reti parašymai su *o*: 1) paprastai perimami be pakeitimų visi tokie parašymai, jau pasitaikę prototipe, pvz.: *Dainoti* Q 315, KlpŽ 147 (bet: *Dainūti* Q 327 / *Dainuti* KlpŽ 152), *Dona* Q 493, KlpŽ 221, *doti* Q 81, KlpŽ 37; 2) šitaip kartais perdirbami kitoniški prototipo parašymai, pvz.: *Jūdgalwis* (*jūdgalwis* Lex 78), *Jūdzei* Q 470 / *Jodgalwis*, *Jodze* KlpŽ 212, *Paraudonūti* Q 421 / *Paraudonoti* KlpŽ 193; 3) taip, svarbiausia, ne sykį rašomi savo papildymai, pvz.: *Akmo* KlpŽ 46, *Bože* 38, *Dudoti* 152, *Girtoti* 455, *Kandolys* (greta paveldėto *Brandūlys* Q 234 / *Brandulys*) 137, *Paffididzodams* 128, *Pota* (ir *Potauti*) 455, *Solas* 229 (tokio parašymo pasitaikyta jau ir pirminiame tekste, žr. Q 322 = KlpŽ 150). Išeitų, kad KlpŽ rengėjui iš tarmės buvo įprasta vietoj *uo* tarti *o* – vadinasi, maždaug tokį pat atliepinį, kokį turi dabartiniai klaipeidiškiai (donininkai). Pavyzdžių, kurie galėtų rodyti buvus įprastą klaipeidiškiams būdingą *é* (*e*), atstojantį bendrinės kalbos *ie*, rečiau pasitaiko; su *e/é* yra po vieną kitą pavyzdį, 1) paveldėtą iš prototipo: *Kwēsti* Q 141, KlpŽ 68 (*Kwēsti* Lex 27); *Kweslys* Lex 27, *Kwēflys* Q 141, *Kweflys* KlpŽ 68; *Speczius* (šalia *Spiefti*) Q 469, KlpŽ 212; 2) kitaip perrašytą: *Wienas* Q 144 / *Wenas* KlpŽ 70 (bet: *Wienas* Q 150, KlpŽ 72); 3) pridėtinį: *atrēsti* KlpŽ 37, *Meles* KlpŽ 117 (/ *mieles* Lex 45). Šiaipjau paprastai rašoma *ie* (ir savo tekste: *Kiefti* „keisti“ KlpŽ 191, *Kietas* 65); daug platesnis negu tarmėje *ie* vartojimas gal bus sukėles kiek netikrumo, maišaties – tuo veikiausiai aiškintinas *ie* parašymas vietoj *e* (*Swieczus priimti* KlpŽ 120) arba, atvirkščiai, nerašymas ten, kur *ie* tikriausiai tartas ir tarmėje (*Kwetkelle* KlpŽ 228, *zalnereis* 240).

1.2.3. Kur bendrinė kalba turi *o*, KlpŽ dažniausiai rašoma, nenutolstant nuo prototipo ir bendrosios raštų tradicijos, *o*. Tačiau ne vienu atveju, ypač pridėtiname tekste, nueinama savo keliu – rašoma *a*: *Apklajimas* KlpŽ 292 (viename straipsnyje su paveldėtiniu *Užkloti* – pastarasis ir Q 647), *Braidzati* 287, *Mėczati* 206, *Pafzlawinnimas* 215, *Pratas* 235, 252, *Priblakfzti* 292 (straipsnyje su paveldėtiniu *Nublokszti* Q 646), *Skrafti* 88, *Traba* 229 (3x; ir *Trabelle* 289), *Wainati* 231 (keletą dar kitokių pavyzdžių yra nurodęs F. Špechtas APh 1935 V 48); retkarčiais taip parašomi ir iš *Q perimti žodžiai, ten tikriausiai buvę su *o*: *drofti* Lex 76a, *Drofzti* Q 459 / *Drafzti* KlpŽ 208, *Kopos* Q 363 / *Kapos* KlpŽ 169. Reikia manyti, kad *a* čia perteikia dar ir dabar vietomis (pavyzdžiui, Kalótės apylinkėse, tad ne per toliausiai nuo Klaipėdos) klaipeidiškių pažįstamą bendrinės kalbos *o* atliepinį *â*. (Toks atliepinys, tarp kitko, visiškai svetimas Q rengėjų tarmei, turėjusiai veikiausiai *uo*, plg. *Išwadzoti* Lex 92a, *Išwadzoti* KlpŽ 245 / *Išwadzūti* Q 548, *Miegoti* Lex 75, KlpŽ 204 / *Miegūti* Q 448, taip pat papildymų *raudūns*, *zūdis* Q 125). Bendrinės kalbos *o* ir *uo* atliepinių skyrimą KlpŽ tarmėje gerai iliustruoja papildomai įdėtas žodžių junginys *Raudanas Skroftas* KlpŽ 29. Vietoj bendrinės kalbos *é* paprastai rašoma *é* ar *e* (net ir pirmuoju atveju griežčiau nes-

kiriant nuo garso *e*, kuris kartais irgi žymimas ta pačia *è*). Sunku tikrai pasakyti, ar tarmėje buvo skiriama nuo *ie* atliepinio *é* (*ė*). Skyrimą ir gal diftongoidui *ʼe* (vietomis dabar pažįstamam šiaurinių klaipėdiškių) artimą tarimą lyg ir rodančių pavyzdžių pasitaiko vos vienas kitas: *Nuwieſti* KlpŽ 250, *Paffiſiesti* 147; čia dar mažiau ką gali lemti iš ankstesnio žodyno tiksliai nusirašyti *Kiekſztas* Q 249, KlpŽ 117 (*Kiekſtas* Lex 47), *Nieſzcza* Q 469, KlpŽ 211.

1.2.4. Iš rašybos nematyti, ar KlpŽ sudarytojas buvo įpratęs tam tikroje pozicijoje platinti *i* ir *u* (tarti atitinkamai *e* ir *o*), kaip tai daro klaipėdiškiai. Vienas kitas ypatingesnis parašymas, kurį būtų galima sieti su tokiu tarimu, nėra pakankamai įtaigus, pvz.: *Gertuklis* KlpŽ 196, *mieklus* „tvirtas“ 57. Šiaipjau abejoti dėl paties kalbamųjų balsių buvimo sudarytojo tarmėje bene aiškiausiai neleidžia parašymai *Bieſos* KlpŽ 103 (su tokioje pozicijoje žemaičių plačiai – ir apie Klaipėdą – vartojama n. sg. galūne *-os* vietoj *-as*), *Mon patinka* 99 (dabar, beje, klaipėdiškiai bene plačiau pažįsta tą įvardį su *man-*, ne *mun-*). Jei nėra paprastas apsirikimas perrašant, klaipėdiškių tarmėje stiprokai (tiek galūnėse, tiek ir daugelyje kamienų) pasireiškiančio *ai*, *ei* vienbalsinimo atspindžiu galėtų būti laikomas kita proga jau cituotas *Jodze* KlpŽ 212 (/ *Jūdzei* Q 470). Klaipėdiškiai su savo *an*, *am*, *en*, *em* nenutolsta nuo bendrinės kalbos (skirdamiesi bemaž nuo visų kitų žemaičių, tų dvigarsių balsius verčiančių *o*, *e*), ir KlpŽ papildymų rašyba neprieštarauja tokiam tarimui, pvz.: *Krantas* KlpŽ 255, *Kamſzyti* 228, *iſzbengti* 28, *Gembe* 168. Tiktai neoriginaliajame tekste pasitaiko kitoniškų parašymų, paveldėtų iš *Q ir veikiausiai vaizduojančių kitų žemaičių tarimą, plg.: *Pakinteti* Q 35, 567 ir *Pakintėti* KlpŽ 16, 254, *Ziemkinczei* Lex 106a, Q 625, KlpŽ 282. Sunku susidaryti vieningą vaizdą dėl nosinių balsių šaknyje. Dabartinės visuotinės denazalizacijos turbūt dar nebūta ir pasitaikantis atsakančios paprastosios balsės rašymas veikia terodo rašybos nerūpestingumą. Svarbesnis dalykas, kad originaliajame tekste greta dar rašomi ir balsių junginiai su nosinėmis priebalsėmis. Visa įvairovė matyti kad ir iš tokių pavyzdžių: *Szaſlas* KlpŽ 98, *Raſtas* 30, *Nedranſus* 262; perrašant *Q, atsiranda *Neapkyſti* KlpŽ 115 (/ *Neapkeſti* Q 245 / *neapkeſti* Lex 46), o kitur, plečiant straipsnį, gretiminių lyčių teisėmis iš karto pridedama *Nukięſti* ir *Nukenſti* KlpŽ 253 (su pastaruoju parašymu sutinka ir įterptinio straipsnio *Iſzkenſti* KlpŽ 79; dar plg. *Spenſti* KlpŽ 84); *Iſzlinſti* KlpŽ 120 (senajame tekste ta pati bendratis rašoma su *i* ar net *i*: *Iſzliſti* KlpŽ 219, Q 254, *Iſzliſti* KlpŽ 121 / *Iſzliſti* Q 257). Su *in-* vietoj *i-* yra papildymų *inkliuti* KlpŽ 99 (bet *Ytranka* šalia paveldėto *Intrenkims* KlpŽ 16, Q 36). Panašų įvairavimą galima kartais konstatuoti galūnėse; pvz., būtojo laiko dalyvių *-eſ* atstoja ne tik įprastinė (senojo teksto) *-eſ/-es* (*Pafuſeſ* KlpŽ 2 / *Paffuſes* Q 3, *Nutukes* Q 178, KlpŽ 178), bet dar ir (originaliajame tekste) arba *-ens* (*palinkens* KlpŽ 144), arba *-is* (*pageddis* KlpŽ 205; plg. dabartinių klaipėdiškių *-eſ*).

1.2.5. Kad KlpŽ prieš užpakalinės eilės balsius priebalsių minkštumas dažniausiai niekaip nepažymėtas, yra vien rašybos dalykas, o ne depalatalizacijos fiksavimas. Kaip ir kituose Prūsų ano meto lietuviškuose tekstuose, gana nuosekliai žymimas tik *b*, *p*, *m*, *v* ir *g*, *k* minkštumas. Svyruojama dėl minkštųjų *č*, *dž*: *Zemczugininkas* Q 287, KlpŽ 134; šalia paveldėto *Czaudeti* (*Czaudeti* Q 369, *Czau-dėti* Lex 25) pridedama *Cziauftmi* KlpŽ 172; *Pirdzus* Q 201, KlpŽ 96, *Suczzius* Q 328, KlpŽ 152, *Walfczus* Lex 39a, Q 206, KlpŽ 98, *Meczoti* KlpŽ 278, *Plofczius* KlpŽ 157. Po *l*, *n*, *r*, *s*, *š*, *ž*, kaip ir kituose raštuose, *i* paprastai nerašomas, o jei kur (ypač galūnėse) pavartojamas, jis veikiau atlieka ne tiek minkštumo žymimąją, kiek formų (kartais ir žodžių) skiriamąją funkciją, pvz.: *Blauti* Lex 68, Q 391, KlpŽ 180 (ir papildomai *Blauti* KlpŽ 209), *Plaufka* Q 300, KlpŽ 140, *Karalauti* Q 410, KlpŽ 188, *Balnus* Lex 73, Q 430, KlpŽ 196, *Iaunaufias* Q 288, KlpŽ 134 (*Iauniausias* Lex 52a), *Srubba* Q 515, KlpŽ 231, *Waras* Q 167, KlpŽ 81, *Sulai* Lex 113a, Q 665, KlpŽ 300, *Szaure* KlpŽ 162, 172, *Žowauti* Q 203, KlpŽ 96; iš nukrypimų plg. *Liutas* Q 332, KlpŽ 154. Apibendrinamai, rodos, galima teigti, kad pastangos perteikti priebalsių minkštumą KlpŽ turėtų būti bent kiek ryškesnės, labiau sutvirtėjusios, negu ankstesniame *Q; dar plg. *Sule* Q 431 (*fule* Lex 74) / *Siule* KlpŽ 197, *Szwiefaufias* Q 328 ((*Szwief*)*ausias* Lex 59) / *Szwiefiaufias* KlpŽ 152, taip pat pridėtinius *Siunta*, *Siuttau* (šalia nusirašytos iš *Q bendraties *Pafusti*!) KlpŽ 60, *Sziukfzles* 61, *Sziureti* 200, *Wilius* „vylius“ 153. Tai savo ruožtu leidžia manyti, kad KlpŽ sudarytojo pažįstamai tarmei depalatalizacija nebuvo būdinga (depalatalizacijos apraiškų, beje, ne tiek jau daug ir dabartinėje klaipėdiškių tarmėje.) Atskirai dar galima priminti parašymą *Liaukti*, pridėtą straipsnyje *Schweigen* KlpŽ 212 ir tikriausiai rodantį tikrai individualų, vokiečio lūpose atsiradusį kietojo ir minkštojo *l* neskyrimą, o ne vadinamojo „europietiškojo“ *l*, pažįstamo dabartinėms klaipėdiškių šnektoms, formavimąsi pačių lietuvininkų tarmės fonetinėje sistemoje.

1.2.6. KlpŽ paprastai vartojamos nesutrumpintos galūnės, tačiau ne taip jau retos ir gretiminės trumposios, ypač n.sg. -s vietoj -as. Gerokai tokių trumpųjų galūnių paveldėta iš *Q, pvz.: *Drigants* Q 252, KlpŽ 118, *Kiekwins. Alwiens* Q 144, KlpŽ 69 (*Kiekwins, alwienas* Lex 28), *Laigons* Q 468, KlpŽ 211, *Stundininks* Q 449, KlpŽ 204, *Szwents wakars* Q 182, KlpŽ 87, *Weplons* Q 108, KlpŽ 52; iš veiksmožodžio formų plg. *gied* Q 487, KlpŽ 218. Prototipo galūnės keičiamos palyginti retai – ilgosios patrumpinamos: *Kellauninkas* Lex 103, Q 606 / *Kellauninks* KlpŽ 273 arba, atvirksčiai, trumposios pailginamos: *Wietininks* Q 502 / *Wietininkas* KlpŽ 224 (šis pavyzdys, beje, nėra visai tikras – gal čia tik Q patrumpinta, plg. *Wietininkas* Lex 83). Galūnių trumpinimą buvus būdingą paties sudarytojo kultvyvuotam lietuvių kalbos variantui geriausiai rodo tokio trumpinimo pavyzdžiai iš jo originaliojo teksto (papildymų): *Liggots* KlpŽ 143, *Paffididzodams*

128, *pirft's* 162. Pridėtinį *Annokas* 219 veikiausiai reikia laikyti hipernormalizmu: vietoj tarmės *-s* nuolat matydamas parašyta ir pats rašydamas *-as*, sudarytojas taip bus perdirbęs ir įvardį *anoks*. Galūnių trumpinimas – ir vėl tokia ypatybė, kuria KlpŽ rengėjas nesiskiria nuo klaipėdiškių. Apskritai reikia pasakyti, kad pažintis su visu kompleksu tų tarminių fonetikos ypatybių, kurios vietomis prasimuša pro bendrinės rašybos apvalkalą, nepalieka jokių abejonių, jog KlpŽ sudarytojo būta klaipėdiškio.

1.3. Įvairūs grafikos bei rašybos nenuoseklumai, taip pat gana dažnos jau anksčiau minėtos perrašymo klaidos vargiai leidžia KlpŽ sudarytoją laikyti patyrusiu lietuvių rašto darbininku. Šlubuoja ne vien raštingumas, bet šen bei ten išlenda ir pačios lietuvių kalbos nepakankamai tobulas mokėjimas. Iš originaliajame (pridėtiniam) tekste pasitaikančių kaitybos (formų sudarymo bei parinkimo) ir darybos klaidų iliustracijai galima pacituoti kad ir tokias: *Exenterare pifcem, Skrafti zuwius* KlpŽ 189, *In einer Reige wienama rinde* 189, *luft haben, mekfti* (ir tolėliau, praplečiant jau buvusį straipsnį (*luft*) *haben* – *Pamėkti*, vėl prirašyta: *Mekfti. Dzaukfma tureti*) 155, (*Miß*)*fällig* – *Nepatinkdamai* 160, *gabelle* (greta *Gallas*) 74, (*Kuhe*) *hirt* – *Karwe piemu* – *Stall* – *Karwe staldas* 145 (plg. jau *Lex 56 Kuh Hirt Kerdzus. Kuh stall Twartas*). Kad sudarytojo turėtas lietuvių kalbos, jos gramatinės sandaros vaizdas vietomis buvo kiek miglotas ar net su spragomis, aiškėja, be kita ko, iš per plataus laipsnių formų suvokimo, jau apžvelgto anksčiau, kalbant apie KlpŽ sandaros pakeitimus; čia dar plg. (*Über*)*müthig* *Ifzdykes. Comp. Ifzdykėlis. Sup. Wifjai Ifzdykes* KlpŽ 241 (panašaus traktavimo iš esmės jau būta prototipe, tik ne taip ryškiai išreikšto, nes tikriausiai tai dar pateikta trimis atskirais straipsniais, kaip ir Q 539: *Übermüthig* – *Ifzdykes. Übermüthiger* – *Ifzdykėlis. Übermüthigfte* – *Wifjai Izdykes*).

2.1. Būtų žodyno rengėjas nuodugniau pažinęs lietuvių kalbą, būtų turėjęs tvirtesnius jos rašytinio varianto vartojimo įgūdžius, tikriausiai ir KlpŽ pačiu savo pobūdžiu būtų kitoks, daug savarankiškesnis. Būtų labiau nutolta nuo pagrindu paimto žodyno (*Q), kuris dabar nusirašytas beveik be jokio redagavimo ir aiškiai nustelbia originalųjį tekstą – apyreičius rengėjo intarpus bei papildymus. Plėtodamas žodyną, pasikliauti vien savo paties kalbos mokėjimu sudarytojas irgi negalėjo. Norint nenorint jam reikėjo pasidairyti po lietuviškus raštus ar pasistengti daugiau ką nugirsti iš gyvosios kalbos. Tad nepakanka išsiaiškinti vien leksikografinius KlpŽ šaltinius, bet dar tikslinga iš arčiau pasidomėti ir originaliojo, pridėtinio teksto leksikos šaltiniais.

2.2.1. Neleksikografiniai rašytiniai šaltiniai ne vienu atveju sutrumpintai yra nurodyti pačiame žodyne. Dažniausiai cituojamas šaltinis – Dovydo psalmės. Patikrinus nelieka jokios abejonės, kad remtasi 1625 m. Karaliaučiuje išėjusiu dvi-kalbiu psalmynu „Psalteras Dowido“ su Jono Rėzos gerokai pagedaguotu, atnau-

jintu Jono Bretkūno vertimu. Ir Lex ne vienoje vietoje nurodytos psalmės, kur irgi jau remiamasi tuo pačiu 1625 m. leidimu. Anie psalmių žodžiai paprastai yra pasiekę ir KlpŽ, nors jau gali nebeturėti šaltinio nuorodos. Q randama apie dešimtį naujų (nebuvousių Lex) psalmių nuorodų, ir bemaž visas jas turi ir KlpŽ (vadinasi, pastarųjų būta jau *Q). Tačiau KlpŽ daugiausia psalmių nuorodų (per trisdešimtį) yra tokių, kurios čia atsiranda pirmą kartą ir yra pridėtos šio žodyno tvarkytojo. Psalmių tekstai paprastai pagelbsti plėtoti senuosius (iš *Q paimtus) straipsnius: prirašomas anksčiau nenurodytas vertimas (dažniausiai prie kitaip jau išverstų antraštinių žodžių, bet retkarčiais ir prie visai neišverstų) ar bent patikslinamas bei pailiustruojamas jau buvusio žodžio, jo formų vartojimas, pvz.: *Ausrauffen* – *Iszpeszti*. Q 59 (pan. Lex 11) / *Aufrauffen* – *Iszpeszti*. *Iszrawti*. Ψ. 129 ψ. 6. KlpŽ 26 (plg. Ps 129,6 iš 1625 m. psalmyno: ...*kaip Szole ant Stogu* / *kurri padziūsta pirm nei ischrawta tampa* ir iš Bretkūno biblijos: ...*kaip szole ant stogū, kūrī padzūft, pirm nei ischpeschuma* [pabraukta, o paraštėje: *ischrauiema*] ira.); *Irrweg* Q 287 / (*Irr*)*Weg* – *Kreiwās Kėllias* Ψ. 95. KlpŽ 134 (plg. Ps 95, 10: ... *Schirdys wiffada kreiwū kėlliu nor eiti* 1625 / ...*netikru* [pabr., parašt.: *kreiwū*] *kėliu* ... BB); *Unterweisen* – *Pamokinti*. Q 587 (pan. Lex 100a) / (*Unter*)*weisen* – *Pamokinti*. *Pamimokink*, *unterweise du*. Ψ. 119. 34 KlpŽ 264 (plg. Ps 119, 34: *Pamimokink idant saugocziau tawą Sokoną* 1625 m. / *Pamokinkem, idant saugocziau tawa fokoną* BB). Psalmyno skaitinėjimas visai naujų straipsnių yra davęs tik vieną kitą, pvz.: (*Ver*)*streüen* – *Iszneszoti*. Ψ. 1.4. KlpŽ 252 (plg. Ps 1,4: *Bet kaip Pelus, kurrius Weias ischneschoi* 1625 m. / *bet kaip pelūs, kurias nūpūczia weias* [išbraukta: *bet kaip pelūs, kūrīūs weias ischbarsta*] BB). Iš psalmėje pavartotos kaitybos formos nustatydamas reprezentacinę (žodynuose pateikiamą) pagrindinę žodžio formą, sudarytojas vienur kitur vis dėl to paties ne per geriausio kalbos mokėjimo yra kiek nuklydęs į šalį; pavyzdžiui, iš praes. 3 *Teintinka* Ps 19,17 klaidingai sudaryta bendratis *Teintinkti* KlpŽ 284 s. v. (*Woll*)*gefallen*, o *baidefi* Ps 107, 18 pateiktas kaip *Baisti* KlpŽ 66 s. v. *Eckeln*, ne *baidytis*.

2.2.2. Rečiau negu psalmės yra nurodomi kokie kiti biblijos tekstai. Paraleliniame žodyne Q irgi mėginta, nors ir labai nedrąsiai, gal net visai atsitiktinai, tokiais tekstais papildomai pasinaudoti; pvz., Q 617, be bendro straipsnio su KlpŽ 278 *Werckzeug* – *Priprowa*. *Warstotas*, priešais dar įrašyta *WerckZeug schwacher Weiber* 1 Pet 3.7 *Silpnamujam Suduj* (šiek tiek nelaukta šis vertimas skiriasi ir nuo 1701 m. NT *silpnėsnamui sudui* BtlPtr 3,7, ir nuo 1727 m. NT *silpnáufam* bei nuo BB pateiktų vertimo variantų su *silpniaúfai* / < *silpniaufiam* > ; argi reikėtų manyti, kad Q specifinių papildymų – bent jų (pagrindinės) dalies – jau būta kažkokiame ankstesniame, XVII a. pabaigos, to žodyno variante?). Iš tų keliolikos atvejų, kai KlpŽ papildomai prirašomas vertimas iš Naujojo Testamento, maždaug pusė yra su tiksliais nuorodomis į 1701 m. NT leidimą, kurią sudarytojas vadina Šuste-

rio NT (ne Bitnerio, kaip kad įprasta dabar sakyti), pvz.: *Antaften pakruttyti, parušiti* Lex 7a / *Antaften – Pakrattyti, Paruſziti. Pakuſzinti. Q 36 / Antaften – Pakrutiti. Parruſziti. Priliti* (1 Ioh. 5.18. in N. T. Schuſteri) KlpŽ 16 (klaidingai vietoj *priliesti*, plg.: *Piktafis ne priliečia jo* Bt1JnL 5,18; kitaip BB: *Piktafis io ne krūtins*); KlpŽ 292 s. v. *Züchtigen* prirašyta *Pamokinti. Bauſti. N. T. Schuſt. Ap: 3,19* (plg. *baru ir baudziu* BtApr 3,19), 155 s. v. (*Mahl*) *Zeichen* pridėta *Zyme. Gal.6.17 Schuſteri N.Teſt.* (plg. acc. pl. *žijmes* BtPvG 6,17); panašiai 1701 m. NT dar nurodytas išplėstiniame straipsnyje *Kreÿß 144*, taip pat visai naujuose straipsniuose *Begnügen laſen 33, Darniederlegen 56*. Kitais atvejais tik pati NT vieta nurodyta, o kuriuo konkrečiai NT tekstu pasiremta, nepasakyta. Natūralu, rodos, būtų manyti, kad cituojamas vis tas pats 1701 m. leidimas. Gal didesnė dalis atvejų tokiai nuomonei iš tiesų neprieštarauja; pvz., KlpŽ 236 s. v. *Tragen* prirašytas *Kiloti*, nurodytas iš *Gal.6.5* (antrasis skaičius neaiškus, taisytas), sutampa su *kiłôs* BtPvG 6,5, o 246 s. v. (*Ver*) *findern* esantis intarpas *Pertarpinti. 1.Petr. 3.7* nenutolsta nuo *idant ne butu pėrtarpintos maldos juſu* Bt1Ptr 3,7 (1727 m. NT šioje vietoje vok. *verhindern* verčiamas *gaišinti: kad Maldos juſu ne butu gaiſintos*). Tačiau straipsnio *Ringen – Imtiſi. Sugrumti. Suſſiimti. Sengtisſi. Luc. XIII.24*. KlpŽ 191 nuoroda taikoma ne 1701 m. leidimui, kur vok. *ringen* toje vietoje atitinka visai kitoks lietuviškas veiksmažodis: *Rupinkites idant eitumbit per ankſtus wartus* BtLuk 13,24, o tikriausiai vėlesniam 1727 m. NT leidimui, turinčiam *Stengkities, jeib per angſtas Durris jėitumbit*. Kodėl KlpŽ faktiškai dažniausiai remiamasi senesniu 1701 m. NT (nors nuorodoje Šusteris gali ir nebūti minimas), o ne naujesniu 1727 m.? Juk pastarasis, rodos, ir savo kalba turėjo būti artimesnis Prūsų lietuviams, ir dėl paraleliškai pateikto vokiško teksto parankesnis vokiečių-lietuvių kalbų žodyno rengėjams. Reikia manyti, kad KlpŽ tvarkymo bei papildymo darbas buvo pradėtas kiek anksčiau ir 1727 m. NT pasirodymo metu jau ėjo į pabaigą, todėl naujuoju leidimu nedaug bepasinaudota.

2.2.3. Senojo Testamento nuorodų yra vos keletas. Visur tik abstrakčiai nurodomos atsakančios šventraščio vietos, o ne konkretus šaltinis. Tuo tarpu net sunku aiškiai pasakyti, ar pasinaudota kokiu nors ankstesniu vertimu, ar gal paties sudarytojo pamėginta lietuviškai versti nurodytų vietų žodžius. Tik tiek matyti, kad visų trijų patikrintų vietų vertimas skiriasi nuo Bretkūno vertimo, pvz.: *Unterſte Zemjausesis. Lex 100a / Unterſte – Zemjaufias Q 587 / Unterſte – Žemjaufias. Ikk' Appatinai pek lai, biſſ in die unt. Hölle, Deut.32. KlpŽ 264* (plg. *ikki widucziaufios Paeklos* BB5Moz 32,22); panašiai ir KlpŽ 4 s. v. *Abſatz*, 28 s. v. *Ausſpannen*.

2.2.4. Yra šiek tiek straipsnių ne su biblijos, o kokios nors kitos literatūros nuorodomis. Kol kas be didesnio vargo galima atsekti tik viename tokiame straipsnyje sutrumpintai nurodytą šaltinį: *Sage – Kalba. Bÿla. Páſkalba. (vid. D. Grub. Proceſſ.*

Fori Prut. p. 672) KlpŽ 195 (/ *Sage* – *Kalba. Byla.* Q 427). Tai teisininko Grubės (Georg Grube, 1656 Klaipėdoje – 1722 Karaliaučiuje) XVII a. pabaigoje Karaliaučiuje paskelbtas veikalas apie Prūsų krašto teismų praktiką *Tractatus juridicus de processu fori prutenici*, kur vietomis įterpiama tekstų paeiliui keletu kalbų (vokiškai, prancūziškai, lenkiškai, lietuviškai). Cituojamasis žodis nurodytame puslapyje taip pavartotas: *ne-teifus Luddininks ... per sawa ne-teifu páfskalba sudzė prigaun ir nuklaidin*, tad jo vardininko forma, tinkama traukti į žodyną, iš tiesų yra *ne-paskalba*, o *paskalbas*. Pats pasinaudojimas, tegu ir epizodinis, šiuo šaltiniu yra keleriopai ypatingas. Tai tikriausiai pirmas atvejis lietuvių leksikografijos istorijoje, kai žodyno turtinimo šaltiniu pasirenkama ir cituojama pasaulietinė mokslo literatūra. Pacituotas darbas ir tuo nepaprastas, kad iš esmės priklauso ne mūsų mokslo literatūrai, su ja siedamasis tik savo lietuviškais intarpais; nieko nuostabaus, kad dėl periferinės padėties lietuviškų raštų istorijoje šis leksikos šaltinis vėliau, rodos, jau nė sykio nebesusilaukė mūsų leksikografų (net ir LKŽ rengėjų) dėmesio.

2.2.5. Įvairiose žodyno vietose pasitaiko nuorodų, kuriose minimas vis tas pats Lėmanas (Lehmann), tačiau pačios nuorodos nevienodos – tai ilgesnės, tai trumpesnės: *Lehm.* šalia *Pafause* (vietoj *Pafaule*?) s. v. *Erde* KlpŽ 77; *B. Lehm.* šalia *Nugrieszti. de Ecclesia* 5 ir šalia *Ifzneweszti* s. v. *(Ver)nichten* 249; *B. Sen. Lehmann* šalia *Mirrimo kafanis*, kuriuo išverstas *LeichPredigt* 150; *B. Lehm. P. Slen(1)*. (prierišo po *B. Lehm.* skaitymas netikras; gal kartais *Mem.* ar dar kitaip?) šalia *Attributum, wlofnastis* s. v. *Eigenschafft* 67 ir šalia *Ipatinne* s. v. *Eigenthum* 67; *B. Lehmann. conc. in V. Præc.* šalia *Paszinka* s. v. *Glück* 107. Gal čia irgi cituojamas kažkoks nevienakalbis šaltinis, kaip tik dėl tokio savo pobūdžio nesunkiai prieinamas bei parankus vokiečių—lietuvių kalbų žodyno redaktoriui.

Kai syki vokiškai patikslinama jau iš ankstesnio žodyno paveldėto lietuviško žodžio reikšmė ir lotyniškai neapibrėžtai priduriama, kad taip esą pagal šaltinius, veikiausiai irgi turimi galvoje rašytiniai šaltiniai: *Exequirer – Edikkas. Ein guter Freßbruder, juxta fontes.* KlpŽ 82 (/ *Exeqwirer – Edikkas.* Q 170).

2.3. Jau iš fonetinių ypatybių apžvalgos paaiškėjo, kad KlpŽ sudarytojas buvo veikiamas savo gimtojoje ar bent gyvenamojoje vietoje – Klaipėdoje bei jos artimiausiose apylinkėse – vartoto gyvosios lietuvių kalbos varianto. Tas poveikis, savaime suprantama, reiškėsi ir leksikos srityje. Kurie žodžiai paimti tiesiai iš klaidinčių tarmės ir kokią vietą šis žodyno plėtojimo šaltinis užima šalia kitų šaltinių, bus matyti specialiai ištyrus specifinę KlpŽ leksiką. Ko gera gali būti, kad tai pagrindinis šaltinis, svarbesnis už visus rašytinius. Dalis tarminės leksikos į KlpŽ galėjo pakliūti tarsi savaime, nesąmoningai, aiškiau nesuvokiant jos tarminio pobūdžio, skirtumo nuo ano meto rašomosios kalbos leksikos. Tačiau sakyti, kad sudarytojas apskritai neskyrė rašomosios kalbos ir savo pažįstamos tarmės, būtų visiškai klaidin-

ga. Kad jis ir tyčia traukė į žodyną tokius gyvosios kalbos žodžius, kurių tarmiškumas jam buvo aiškus, ir kad jis pats į tarmę žiūrėjo kaip į vieną iš žodyno plėtojimo šaltinių, geriausiai rodo prie vieno kito tarminio žodžio prirašyta jo lokalizacijos nuoroda, pvz.: *Anbieten – Suliti. Memel. dial. Sulati. KlpŽ 11 (/ Anbieten – Suliti. Q 24 / Anbieten sulyti. Lex 5a)*; *Mancher – Tulimas. Tulas. Dažnas. Mem. dézis. KlpŽ 156 (/ Mancher – Tulimas. Tulas. Daznas. Q 337, pan. Lex 60a)*.

Redaktoriaus nepakankamai tobulas lietuvių kalbos, ypač rašomosios, mokėjimas, kaip matyti, žodynui atsiliepė ne vien neigiamai. Tai buvo aplinkybė, vertusi redaktorių kuo autentiškiau pateikti tiek rašytiniuose šaltiniuose rastą, tiek, svarbiausia, klaipėdiškių tarmėje girdėtą leksiką.